

1844-1845 Tarihli Temettuât Defterine Göre Hüdavendigâr Eyâleti Gölpaazarı Kazası Kasımlar Köyü'nün Sosyal ve Ekonomik Durumu

Ali Karahan*

(ORCID ID: 0000-0002-9147-4599)

Makale Gönderim Tarihi
28.01.2020

Makale Kabul Tarihi
20.02.2020

Özet

Bu çalışmada, 1844-1845 tarihli ve 8044 numaralı *Temettuât Defterindeki* verilere dayanılarak Kasımlar Köyü'nün sosyal, ekonomik ve demografik durumu hakkında bazı değerlendirmeler yapıldı. Osmanlı Devleti'nin 1844-1845'teki idarî taksimatına göre Hüdavendigâr Eyâleti dâhilindeki Gölpaazarı Kazası'na bağlı bir yerleşim yeri olan Kasımlar Köyü'nde 93 adet vergi mükellefi hane ikamet etmekteydi ve bunların içerisinde gayrimüslim herhangi bir kişi bulunmamaktaydı. Bu dönemde Kasımlar Köyü'ndeki haneler tarım ve hayvancılıktan elde ettikleri gelirlerle geçimlerini sağlıyorlardı. Zirâat yapmaya elverişli ekili arazilerde buğday, arpa, pamuk, burçak, üzüm gibi meyve ve tahıl ürünleri üretiliyordu. Ekilebilir arazilerin önemli bir bölümünde ise ipek böcekçiliği yapılıyordu. Ayrıca et, süt, güç ve diğer özelliklerinden istifade etmek için büyükbaş, küçükbaş, yük ve binek hayvanları yetiştiriliyordu.

Anahtar Kelimeler: Kasımlar Köyü, Gölpaazarı Kazası, Temettûat, Hüdavendigâr Eyâleti

Abstract

The Social and Economic Status of Kasımlar Village of Gölpaazarı Town of Hüdavendigâr State Based On Temettuât Book Dated 1844-1845

In this study, some evaluations were made about the social, economic, and demographic situation of Kasımlar village based on data in the *Temettuât* book of numbered 8044 and dated 1844-1845. According to the administrative division of the Ottoman State in 1844-1845, 93 taxpayers were living in the

* Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, alikarahan46@gmail.com.

village of Kasımlar, which is a settlement of the Gölpazarı town within Hüdavendigâr province and there is no non-Muslim person among them. In this period, households in Kasımlar village obtained their living by earning income from agriculture and animal husbandry. Fruit and cereal products such as wheat, barley, cotton, vetch, grape were produced on arable lands suitable for agriculture. Silk beetle was carried out on a significant part of the arable lands. In addition, cattle, ovine, pack and mount animals were raised to take advantage of meat, milk, power and other features.

Keywords: Kasımlar Village, Gölpazarı Town, Temettuât, Hüdavendigâr Province

Giriş

Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla başlayan süreçte yapılan reformlarla hemen her alanda değişim ve dönüşüm yaşadı. Bu dönemde malî yapıdaki aksaklıkların ve ahali nezdinde adaletsizliklerin başlıca nedenlerinden biri olarak görülen vergilendirme usulüyle ilgili de önemli düzenlemelerin hayata geçirilmesi kararlaştırıldı. Uygulanacak bu yeni düzenlemelerle birlikte daha evvel ahalden toplanan örfî vergiler kaldırılarak yerine senelik kazanç üzerinden hesaplanan “*temettü*” veya diğer adıyla “*an cemâatin*”¹ vergisi ikame olunacaktı. Bu düşünce doğrultusunda 1840 ve 1844-1845'te tahrirler yapılarak hane reislerinin adı, şöhreti, arazileri, hayvanları; tüccar ile esnafın da senelik gelirleri hakkında verilerin kaydedildiği “*Temettuât Defterleri*” tanzim edildi.² Osmanlı Arşivi'nde Kamil Kepeci ve Maliyeden Müdevver

¹ Tanzimat döneminde mükelleflerin senelik kazançları üzerinden hesaplanarak daha evvel toplanan örfî vergilerin yerine tek tip olarak ikame edilen “*temettü*” veya “*an cemâatin*” vergisinin sonraki senelerde geçirdiği safahat hakkında bkz. M. Zeki Pakalın, “*Temettü' Vergisi*”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 453-455.

² Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları, II, Ankara 1999, s. 441-442; Tefik Güran, “19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İnalçık-Şevket Pamuk, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s. 76; Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisâdî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *Belleten*, LIX/238, Ankara 1999, s. 395-396; Said Öztürk, “*Temettuat Tahrirleri*”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4-5, İstanbul 2000, s. 545-547; Nuri Adıyeke, “*Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri*”,

Defterler serisi içerisinde yer alan *Temettuât Defterleri*, 1988 senesinde “ML.VRD.TMT.d (Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi Temettuât Defterleri)” koduyla analitik envanter sistemine göre tasnif edildi ve 17.747 adeti kataloglanarak araştırmacıların hizmetine sunuldu. Defterlerin büyük kısmı 1844-1845’te yapılan tahrirlere aittir. Ayrıca, az sayıda olmakla birlikte 1840’ta gerçekleştirilen ilk tahrirlere ait defterler de mevcuttur.³

Bu çalışmada, günümüzde Bilecik Vilâyeti Gölpazarı Kazası’na bağlı Kasımlar Köyü’nün sosyal, ekonomik ve demografik durumu hakkında 1844-1845’te yapılan tahrirlerle ilgili verilerden istifade edilerek bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Kasımlar Köyü, coğrafya bakımından Bilecik’in doğusunda; Gölpazarı’nın güneyinde ve Söğüt’ün kuzeyinde konumlanmıştır. Mesafe olarak ise Bilecik’e 33, Gölpazarı’na 12 ve Söğüt’e 42 km uzaklıktadır. 1844-1845 tahrirleri esnasında da yine Hüdavendigâr Eyâleti dâhilindeki Gölpazarı Kazası’na⁴ tâbi bir yerleşim yeri olan Kasımlar Köyü’nün müstakil bir adet *Temettuât Defteri* bulunmaktadır. Osmanlı Arşivi’nde 8044 numarada kayıtlı bu defter, 18x50 cm ebadındadır ve yazılı kısmı 49 sayfadır. Köyde ikamet eden hane reisleri ile ilgili bilgilerin kaydı defterin ikinci sayfasından itibaren başlamaktadır. Her sayfada ortalama 4 hane reisine ait veriler yer almaktadır. Defter “*Hüdâvendigâr Eyâleti’ne mülhak kazâlardan*

Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 11, Ankara 2000, s. 779-780.

³ Osmanlı Devleti’nin o dönemki şartları dolayısıyla ülkenin tamamında tahrirler gerçekleştirilememiştir. Bu münasebetle 1988’de tasnif edilerek kataloglanan 17.747 adet *Temettuât Defteri* Ankara, Aydın, Bolu, Cezâyir-i Bahr-ı Sefid, Edirne, Erzurum, Hüdavendigâr, Konya, Niş, Rumeli, Selânik, Silistre, Sivas, Üsküb ve Vidin eyâletlerine aittir. Ayrıntılar için bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Haz. Yusuf İhsan Genç vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 248-249.

⁴ Gölpazarı’nın idarî durumuna dair resmî arşiv kayıtları XV. yüzyılın sonlarına dek gitmektedir. Bu dönemde Gölpazarı’nın Hüdavendigâr Sancağı’na bağlı 28 kadar nahiyeden biri olduğu görülmektedir (Feridun Emecen, “Hüdâvendigâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, s. 285). Osmanlı Devleti’nde vergi mükellefleri ve bunların mal varlıklarına dair verilerin kaydedildiği 1487, 1530 ve 1575 senelerine ait Hüdavendigâr Sancağı *Tahrir Defterlerine* göre Gölpazarı nahiyesinin kırsaldaki köyleriyle birlikte toplam nüfusu ise sırasıyla 1.060, 1.240 ve 2.493 kişidir (Vedat Turğut, *Bilecik Bölgesi Örneğinde 16. Yüzyılda Vakıflar ve Şehirleşme*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011, s. 157, 158, 212-230).

Gölpazarı Kazâsı kurâlarından Kasımlar karyesinde mukim ahâlinin emlâk ve arâzî ve temettu'âtlarını mübeyyin defteridir" ibaresiyle başlamaktadır ve hanelerin 1844'te devlete ödedikleri vergi-yi mahsusalar ile tahrirler neticesinde tespit edilen senelik kazançlarının genel toplamlarıyla bitmektedir. Ayrıca, defterin yazılı son sayfasında Kasımlar Köyü'nün birinci ve ikinci muhtarı ile imamının mühürleri de bulunmaktadır.⁵

1- Nüfusu ve Hane Reislerinin Meslekî Yapılanması

Şahıs Adları ve Sıfatları

1844-1845 temettuât tahrirlerinin yapıldığı esnada Kasımlar Köyü'nde toplam 93 adet hane bulunmaktadır.⁶ Demografi çalışmalarında hanelerdeki⁷ kişiler için genel kabul gören 5 rakamı⁸ ile 93 çarpıldığında Kasımlar Köyü'nün 465 civarında nüfusa sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nüfusun içerisinde herhangi bir gayrimüslime tesadüf edilmemiştir. Diğer taraftan, aynı dönemde Hüdavendigâr Eyâleti'nin Bilecik Kazası'ndaki 27 adet köyün takribî nüfusu 11.450

⁵ Kasımlar Köyü'ne ait *Temettuât Defteri*'nin yazılı birinci ve son sayfası için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Varidat Muhasebesi Temettuât Defterleri (ML. VRD. TMT. d.), nr. 8044, s. 2, 50.

⁶ Defterde vergi mükelleflerinin sayısı 97 kişi olarak kaydedilmiştir. Bunun nedeni 1, 61 ve 88 numaralı hanelerde fazladan 4 adet vergi mükellefinin ikamet etmesidir. Çalışmada hane reislerinin dışında vergiye tâbi bu 4 kişi, şahıs adları ve sıfatları ile mesleki yapılanmanın izah edildiği kısımlarda bireysel, diğer yerlerde ise ait oldukları hane içerisinde değerlendirilmiştir.

⁷ Osmanlı Devleti'nde XV-XVI. yüzyıllarda hane, vergiye tâbi bir birim olarak değerlendirilmekteydi ve çekirdek veya büyük aileye karşılık gelmemekteydi. Ancak bu durumun XIX. yüzyılda değiştiği ve hanenin vergi yükümlüsü bir birimden ziyade sosyolojik olarak çekirdek ya da büyük aileyi ifade ettiği belirtilmektedir (Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 44-45).

⁸ Demografi çalışmalarında hanelerdeki kişi sayısını hesaplamak için çoğunlukla kullanılan 5 rakamı Ömer Lütfi Barkan'a aittir ("*Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi*", *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953, s. 12). Buna mukabil Nejat Göyünç hanelerdeki kişi sayısını hesaplamada 4,17 rakamının kullanılması gerektiği kanaatindedir ("*Hâne Deyimi Hakkında*", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32, İstanbul 1979, s. 345). Göyünç'ün hane kişi sayısı için verdiği 4,17 rakamı ile 93 çarpıldığında Kasımlar Köyü'nün nüfusu 387 civarında çıkmaktadır. İki katsayıyla hesaplanıp elde edilen sonuçlar birbirinden çıkarıldığında ise nüfus farkının 78 olduğu görülmektedir.

kişidir.⁹ Köylerdeki mevcut 11.450 kişi 27'ye bölündüğünde ortalama nüfus 424 olmaktadır. Hüdavendigâr Eyâleti'nin bir başka kazası Söğüt'teki 15 adet köyde ise nüfusun 6.030 civarında olduğu görülmektedir.¹⁰ 6.030 rakamı 15'e bölündüğünde de ortalama nüfus 402 olarak elde edilmektedir. Bu durumda Kasımlar'daki 465 kişilik nüfusun Bilecik ve Söğüt kırsalındaki köylerin ortalamalarından daha fazla olduğunu belirtmek mümkündür.

Temettuât Defterlerinde vergi mükellefi kişilerin adları ve ikamet ettikleri hanelerin numaraları açıkça kaydedilmiştir. Bu çerçevede Kasımlar Köyü'ne ait defterde hane reisleri genellikle "*Sarioğlan oğlu Mehmed bin Hüseyin*", "*Serdar oğlu Mehmed bin Osman*", "*Ömer oğlu İbrahim bin Halil*" şeklinde aile ve baba adlarıyla birlikte verilmişlerdir. Hane reislerinden bazılarının da sosyal statüleri, lakapları ve fizikî açıdan öne çıkan özellikleriyle tanımlandıkları görülmektedir. Mesela "*el-Hac Emin*", "*Hacı Abdullah*", "*Molla Ali*", "*Molla Osman*", "*Kara Mustafa*" ve "*Eğriboyun*" gibi adları bu gruba dâhil etmek mümkündür. Defterdeki hane reislerinin adları ile ilgili tanımlayıcı bilgiler üzerinden çıkarılabilecek bir başka husus ise Kasımlar Köyü'nde ikamet eden vergi mükelleflerinin çoğunluğunun birbirleriyle akrabalık ilişkisine sahip olduklarıdır. Nitekim aile adlarından bazıları bir kısım vergi mükellefiyle birlikte kaydedilmiştir. Bu duruma örnek vermek gerekirse 78/1, 79/1, 80/1, 88/1 ve 88/3 numaralı hanelerde kayıtlı vergi mükelleflerinden "*Aygır oğlu Kara Mustafa bin Latif*", "*Aygır oğlu Muhammed bin Latif*", "*Aygır oğlu Molla Ali bin Latif*", "*Aygır oğlu Yusuf bin Latif*" ile "*Aygır oğlu Hasan bin Latif*"'in kardeş; 87/1, 89/1 ve 41/1 numaralardaki "*Hasancık oğlu Hacı Abdullah bin Hasan*", "*Hasancık oğlu Halil bin Hacı Abdullah*" ile "*Hasancık oğlu Ali bin Halil*"'in üç kuşak sırasıyla dede, oğul ve torun; 4/1, 20/1 ve 21/1 numaralardaki "*Çil Hasan oğlu İlyas bin Hasan*", "*Çil Hasan oğlu Mustafa bin İbrahim*" ile "*Çil Hasan oğlu Hüseyin bin Ali*"'nin de aynı aileye mensup oldukları anlaşılmaktadır. Köydeki vergi mükelleflerinin adları içerisinde en sık rastlanılanları ise 10'ar adetle Ali ve İbrahim'dir. Bunları sırasıyla Hüseyin, Hasan,

⁹ Said Öztürk, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996, s. 52-53.

¹⁰ İsmail Gökçe, *1844-45 Yılı Temettuât Sayımlarına Göre Söğüt ve Kırsalının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2017, s. 12-13.

Mustafa, Mehmed ve Halil takip etmektedir. En az rastlanılan adlar da Yusuf, Abdullah, Musa, Veli, Süleyman ve Eyüb'dür. Köydeki vergi mükelleflerinin adları incelendiğinde genellikle dinî kökenli oldukları görülmektedir.¹¹

Tablo 1. Kasımlar Köyü'nde İkamet Eden Hane Reisleri ve Ailelerinin Adları

Hacı oğlu Hacı Hasan bin Hacı Abdullah	Hacı oğlu Ahmed bin Hacı Hasan	Himmet oğlu Mustafa bin Ali
Koca Ali oğlu Ali bin Mehmed	Çil Hasan oğlu İlyas bin Hasan	Pirli oğlu Hasan bin Halil
Kethüdanın İsmail bin Ömer	Hasancık oğlu Hacı Ahmed bin Hasan	Sarıoğlan oğlu Mustafa bin Ali
Ali oğlu İsmail bin Ali	Himmet oğlu İbrahim bin Emin	Karacanın Mehmed bin Ömer
Himmet oğlu Mehmed bin Himmet	Himmet oğlu Ahmed bin Himmet	Minnet oğlu Kara Hüseyin bin Ali
Hacı Süleyman'ın İdris bin Süleyman	Barutcu oğlu Hasan bin Halil	Çavuş oğlu Mehmed bin Ömer
Hasancık oğlu Berber İsmail bin Hüseyin	Ömer oğlu İbrahim bin Halil	Çil Hasan oğlu Hüseyin bin Ali
Çil Hasan oğlu Mustafa bin İbrahim	Üçdirem (?) oğlu Halil bin İbrahim	Kara Ali oğlu Berber Ali bin Halil
Cihan oğlu İdris bin İbrahim	Cihan oğlu Mustafa bin Emin	Bodur oğlu Halil bin Ali
Hüseyini oğlu Hasan bin Mehmed	Serdar oğlu Mehmed bin Osman	Taranık oğlu İbrahim bin Mustafa
Barutcu oğlu İbrahim bin Ömer	Bodur oğlu İlyas bin Ali	Sarı oğlu İsmail bin Mustafa
Bodur oğlu Emin bin Ahmed	Gevrek oğlu Muhammed bin Halil	Cihan oğlu Osman bin Ömer
Derviş oğlu Hasan bin Ali	Sarıoğlan oğlu Mehmed bin Hüseyin	Devecinin oğlu Hasan bin Muhammed

¹¹ Kasımlar Köyü'nde ikamet eden hane reisleri ve ailelerinin adları için bkz. Tablo 1.

Çalık oğlu Muhammed bin Ahmed	Manda oğlu Hüseyin bin Eyüb	Hasancık oğlu Ali bin Halil
Devecinin Ali bin Mehmed	Çavuş oğlu Ömer bin Ali	Minnet oğlu Emin bin Memiş
Kırk oğlu Eyüb bin İbrahim	Halil oğlu İbrahim bin Ahmed	Çakır oğlu Mehmed bin Halil
Hasancık oğlu İbrahim bin Ali	Bakir oğlu Molla Hüseyin bin Bekir	Bekir oğlu Mustafa bin Bekir
Çavuş Bekir oğlu Ahmed bin Bekir	Nebi oğlu Ahmed bin Nebi	Çolak oğlu İbrahim bin Bekir
Celil oğlu Ali bin Abdullah	Karaoğlan oğlu Hüseyin bin Muhammed	Karaoğlan oğlu İbrahim bin Mehmed
Karaoğlan oğlu Hasan bin Muhammed	Ömer Bey oğlu Osman bin Ömer	Devresi (?) oğlu Devresi bin Mehmed
Nebi oğlu Mustafa bin Emin	Hacı Süleyman oğlu Mustafa bin Mehmed	Hacı Süleyman oğlu Süleyman bin Mehmed
Hacı Süleyman'ın Ali bin Muhammed	Koca Muhammed oğlu Muhammed bin Devresi (?)	Çelik oğlu Musa bin Mustafa
Minaz (?) oğlu Halil bin Mehmed	Berber Ömer oğlu Ömer bin Hüseyin	Bursalı oğlu Halil bin Ahmed
Çoban oğlu Ali bin İbrahim	Hacı oğlu Hüseyin bin Ali	Ali oğlu İbrahim bin Ali
Pirli oğlu Muhammed bin İbrahim	Pirli oğlu Veli bin Veli	Hodal oğlu İbrahim bin Satılmış
Kocabaş el-Hac Emin bin Hasan	Hodal oğlu Hüseyin bin Satılmış	Derviş oğlu Hüseyin bin Ali
Kocabaş oğlu Ali bin Hüseyin	Kocabaş oğlu Yusuf bin Hüseyin	Aygır oğlu Kara Mustafa bin Latif
Aygır oğlu Muhammed bin Latif	Aygır oğlu Molla Ali bin Latif	Kıraç Molla Osman bin İsmail

Çoban oğlu Hüseyin bin Mustafa	Hüseyini oğlu Emin bin Muhammed	Eğriboyun bin Rüstem
Derviş oğlu Ahmed bin Mustafa	Kocabaş oğlu Mehmed Ali bin Muhammed	Hasancık oğlu Hacı Abdullah bin Hasan
Aygır oğlu Yusuf bin Latif	Aygır oğlu Hasan bin Latif	Hasancık oğlu Halil bin Hacı Abdullah
Ömer oğlu Halil bin Latif	Gülumbeli oğlu Ali bin Abdullah	Abdullah bin Halil
Yeni Hasan oğlu Halil bin Hasan		

Hane Reislerinin Meslekleri

Temettuât Defteri incelendiğinde 1844 senesi itibarıyla Kasımlar Köyü'ndeki vergi mükelleflerinin 4 farklı meslekle meşgul oldukları anlaşılmaktadır. Bunlardan zirâatla 59, amelelikle 34, berberlikle 1 ve nalbantlıkla 1 kişi uğraşmaktadır. 2 kişinin de mesleği belirtilmemiştir. Mesleklerin oransal dağılımı ise %60,84 zirâat, %35 amele, %1,05 berber, %1,05 nalbant şeklindedir. Defterde meslekleri belirtilmeyenlerden biri Hacı oğlu Hacı Hasan bin Hacı Abdullah ve diğeri Kırk oğlu Eyüb bin İbrahim'dir. 1/1 numaralı hanede ikamet eden ve senelik geliri 1.810 kuruş olarak belirtilen Hacı Hasan'ın mesleğinin neden kaydedilmediğine dair bir malumat bulunmamaktadır. Buna karşılık 45/2 numaralı hanede ikamet eden Eyüb ile ilgili "*Merkumun sâkin olduğu hânesinden başkaca bir şeysi olmayub ameleliğe dahi kudreti olmayarak şunun bunun îânesiyle geçinmekde olduğu*" şeklinde bir not düşülerek herhangi bir işle uğraşmadığı açıklanmıştır.¹²

Bu verilerden anlaşılacağı üzere Kasımlar Köyü'ndeki vergi mükelleflerinin ekseriyeti zirâat ve muhtemelen onunla bağlantılı amelelik işi yapmaktadır. Bu durum köydeki sosyal ve ekonomik yapıyı belirleyen faktörün ziraî faaliyetler olduğunu göstermektedir.

¹² Kasımlar Köyü'nde ikamet eden hane reislerinin meslekî yapılanması hakkında bkz. Tablo 2.

Tablo 2. Kasımlar Köyü'nde İkamet Eden Hane Reislerinin Meslekî Yapılanması

Meslek Adı	Meslek Sahibi Vergi Mükellefi Sayısı	Mesleğin Temsil Edilme Oranı (%)
Zirâat	59	60,84
Amele	34	35
Berber	1	1,05
Nalbant	1	1,05
Mesleği Belirtilmeyenler	2	2,06
Toplam	97	100

2- Zirâat

Temettuât Defterlerinde tahriri yapılan yerleşim yerlerinde ikamet eden hane reislerinin tasarrufundaki arazilerin mahiyeti ve ürettikleri ürünler hakkında önemli veriler bulunmaktadır. Bu veriler hane reislerinin işledikleri ve nadasa bıraktıkları arazilerin miktarları, hangi tür ürünün ekimi ve üretimiyle meşgul oldukları gibi hususlarda bazı değerlendirmeler yapmayı mümkün kılmaktadır. Kasımlar Köyü'ne ait defter incelendiğinde 1844'te ziraî üretim yapmaya elverişli arazi miktarının toplam 1.249,35 dönüm olduğu anlaşılmaktadır. Bu 1.249,35 dönüm arazinin 934'üne hububat ve pamuk ekildiği, 28'inin nadasa bırakıldığı, 120,125'inin bağ ve 167,225'inin de ipek böcekçiliği için harir bahçesi (dutluk) olarak kullanıldığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle arazinin %74,76'sına hububat ve pamuk ekimi yapıldığı, %2,24'ünün nadasa bırakıldığı, %9,6'sınının bağ ve %13,4'ünün harir bahçesi şeklinde değerlendirildiği ortaya çıkmaktadır. Hane başına 10,04'ü hububat ve pamuk ekilen, 0,3'ü nadasa bırakılan, 1,79'u harir bahçesi ve 1,29'u bağ olmak üzere toplam 13,42 dönüm arazi düşmektedir. Hanelerden 91'i bu arazi türlerinden dönümleri değişmekle birlikte en az birine sahiptir. Buna karşılık 45/2 ile 60/1 numaralı hanelerde ikamet eden Kırk oğlu Eyüb bin İbrahim ve Nebi oğlu Mustafa bin Emin'in zirâat yapabilecekleri herhangi bir arazisi bulunmamaktadır.¹³ Bu dönemde Hüdavendigâr Eyaleti'ne bağlı Bilecik Kazası kırsalındaki köylerde ise arazilerin

¹³ Kasımlar Köyü'nde ikamet eden hane reislerinin tasarrufundaki arazilerin dağılımı için bkz. Tablo 3.

%36,03'üne hububat ve tarla ürünleri ekildiği, %36,56'sının nadasa bırakıldığı, %20,04'ünün harir bahçesi ve %6,35'inin bağ olduğu görülmektedir. Hane başına ortalama 6,09 hububat ve tarla ürünleri ekili, 6,17 nadasa bırakılan, 3,3 harir bahçesi ve 1,07 bağ olmak üzere toplam 16,63 dönüm arazi düşmektedir.¹⁴

Tablo 3. Kasımlar Köyü'ndeki Hane Reislerinin Tasarrufundaki Arazilerin Dağılımı

Arazi Türü	Miktar (Dönüm)	Oranı (%)	Hane Başına Düşen Miktar (Dönüm)
Hububat ve Pamuk Ekili Tarla	934	74,76	10,04
Nadas Tarla	28	2,24	0,3
Harir Bahçesi (Dutluk)	167,225	13,4	1,79
Bağ	120,125	9,6	1,29
Toplam	1.249,35	100	13,42

XX. yüzyıl başlarındaki tarım istatistiklerinde Osmanlı Devleti'ndeki arazilerin büyüklüklerine göre sınıflandırıldıkları bilinmektedir. Bu istatistiklerde ailelerin tasarruflarında olup ettikleri ve nadasa bıraktıkları araziler mülkiyet özelliklerine bakılmaksızın üç gruba ayrılmıştır. Arazilerden yüzölçümleri 10 dönümden az olanlar küçük, 10-50 dönüm arasındakiler orta ve 50 dönümün üzerindeki de büyük işletmeler şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁵ Bu çerçevede Kasımlar Köyü'ndeki hububat ve pamuk ekilen, nadasa bırakılan, harir bahçesi ve bağ şeklinde kullanılan toplam 1.249,35 dönüm arazi sınıflandırıldığında 93 haneden 4'ünün büyük, 44'ünün orta ve 42'sinin küçük boy tarım işletmesine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Hanelerden 3'ünün ise ekim yapabileceği veya nadasa bırakabileceği herhangi bir arazisi

¹⁴ Öztürk, *a.g.e.*, s. 122, 138, 140-141, 143-144, 150.

¹⁵ Tefik Güran, "Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840-1910", *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 91.

bulunmamaktadır.¹⁶ Oransal olarak hesaplandığında hanelerden %4,3'ünün büyük, %47,3'ünün orta ve %45,1'inin küçük boy tarım işletmesine sahip oldukları görülmektedir. Ekim yapmak ve nadasa bırakmak üzere herhangi bir arazisi bulunmayan hanelerin oranı da % 3,3'tür. Diğer taraftan, arazi miktarlarına göre bir değerlendirme yapıldığında Kasımlar Köyü'ndeki toprakların %19,61'inin büyük, %64,83'ünün orta ve %15,56'sının küçük boy tarım işletmelerinin elinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, hanelere ortalama olarak büyük boy işletmede 61,25, orta boy işletmede 18,4 ve küçük boy işletmede de 4,62 dönüm arazi düştüğü görülmektedir.¹⁷

Tablo 4. Kasımlar Köyü'ndeki Tarım İşletmelerinin Dağılımı

İşletme Türü	Arazi Miktarı (Dönüm)	Hane Sayısı	Hanelerin Oranı (%)	İşletme Başına Düşen Ortalama Arazi Miktarı (Dönüm)	İşletmenin Elindeki Arazinin Oranı (%)
Büyük Boy Tarım İşletmesi	245	4	4,3	61,25	19,61
Orta Boy Tarım İşletmesi	810	44	47,3	18,4	64,83
Küçük Boy Tarım İşletmesi	194,34	42	45,1	4,62	15,56
Ekili ve Nadas Araziye	-	3	3,3	-	-

¹⁶ 63/1 numaralı hanede ikamet eden Çelik oğlu Musa bin Mustafa'nın dört arazi türünden sadece harir bahçesi bulunmaktadır. Defterde bu harir bahçesinin hasılatı kaydedilmekle birlikte dönümü verilmemiştir. Bundan dolayı Çelik oğlu Musa bin Mustafa'nın hanesi "Ekili ve Nadas Araziye Sahip Olmayanlar" grubu içerisinde değerlendirilmiştir. Bkz. BOA, ML. VRD. TMT. d., nr. 8044, s. 34.

¹⁷ Kasımlar Köyü'ndeki tarım işletmeleri hakkında bkz. Tablo 4.

Sahip Olmayanlar					
Toplam	1.249,35	93	100	84,27	100

Kasımlar Köyü'nde zirâat yapmaya müsait ekilebilir arazilerde buğday, arpa, burçak gibi tahıl ürünleri, pamuk ve üzüm yetiştirildiği görülmektedir. Yukarıda zikredildiği üzere, ekilebilir arazilerin önemli bir bölümü ise ipek böcekçiliği için harir bahçesi olarak ayrılmıştır. Defterde pamuk ve üzümün ne kadar üretildiklerine dair düzenli veri bulunmamaktadır. Bundan dolayı üretilen tahıl ürünleri ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Defter incelendiğinde Kasımlar Köyü'ndeki 93 haneden 78'inin (%83,9) tahıl üretimiyle uğraştığı görülmektedir. 1844 senesi itibarıyla üretilen toplam 3.005 kile¹⁸ (74.609,9 kg) tahılın 2.270 (58.239,12 kg)'i buğday, 730 (16.242,5 kg)'u arpa ve 5 (128,28 kg)'i burçaktır. Oransal bakımından tahıl üretiminin %75,54'ünün buğday, %24,29'unun arpa ve %0,17'sinin burçak olduğu anlaşılmaktadır. Hane başına ortalama 24,40 (626 kg) buğday, 7,84 (174,44 kg) arpa ve 0,053 (1,35 kg) burçak olmak üzere toplam 32,293 kile (801,79 kg) civarında tahıl düşmektedir.¹⁹

Bu verilerden de anlaşılacağı üzere, tahıl ürünleri içerisinde en fazla üretilen insanların temel besin maddelerinden birisi olan buğdaydır. XIX. yüzyılda bölgeye göre değişmekle birlikte Osmanlı Devleti'nde buğday tüketiminin kişi başı 190-235 kg arasında değiştiği ifade edilmektedir.²⁰ Temettuât tahrirlerinin yapıldığı 1845 senesi itibarıyla Kasımlar

¹⁸ Osmanlı Devleti'nde 1841 senesinden itibaren resmî İstanbul kilesi buğdayda 25,656 kg (20 okka) ve arpada 22,25 kg (17,35 okka) olarak işlem görmekteydi (Walther Hinz, "İslâm'da Ölçü Sistemleri", *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, Çev. Acar Sevim, 5, İstanbul 1989, s. 51). Bu çalışmada arpa 22,25 kg ve diğer tahıl ürünleri ise 25,656 kg üzerinden hesaplanmıştır.

¹⁹ Defterde hane reislerinin 1844 senesi itibarıyla ne tür tahıl ürettikleri ve ürünlerin kile cinsinden ne kadarını oşür vergisi olarak devlete verdikleri ve bunların o günkü şartlarda rayiç karşılıkları kaydedilmiştir. Dolayısıyla defterin bu kısmındaki rakamlar 10'la çarpıldığında hane reislerinin her bir üründen veya toplam ne kadar kile tahıl üretimi gerçekleştirdikleri tahminî olarak hesaplanabilmektedir (Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 406). Hanelerin tahıl üretiminin hesaplanmasında bu yol izlenmiştir. Kasımlar Köyü'nde hane reislerinin ürettikleri tahılın dağılımı için bkz. Tablo 5.

²⁰ Güran, "Osmanlı Tarım Ekonomisi", s. 104.

Köyü'nün tahminî nüfusu ise 465 kişidir. Köydeki kişilerin tamamının buğday unu ile beslendikleri varsayılırsa senelik tüketim en az 88.350 kg olmaktadır. Üretilen toplam (58.239,12 kg) buğdayın yaklaşık beşte birinin (11.647,8 kg) sonraki sene için tohum olarak ayrılacağı da düşünüldüğünde²¹ 41.758,7 kg üretim açığı ortaya çıkmaktadır. Bu durumda Kasımlar Köyü'nün ihtiyacının tamamını karşılayacak kadar buğday üretimi gerçekleştiremediğini ve eksik kalan miktarı dışarıdan tedarik etmek zorunda olduğunu belirtmek mümkündür.

Tablo 5. Kasımlar Köyü'nde Hane Reislerinin Ürettikleri Tahılın Dağılımı

Ürün Çeşidi	Miktar (Kile)	Oranı (%)	Hane Başına Düşen Miktar (Kile)
Buğday	2.270	75,54	24,40
Arpa	730	24,29	7,84
Burçak	5	0,17	0,053
Toplam	3.005	100	32,293

3- Hayvancılık

Osmanlı Devleti'nin kırsal bölgelerindeki hayvan yetiştiriciliği geleneksel tarımın tamamlayıcı parçalarından birisidir. Bu bölgelerde hayvanlar çekim ve yük taşımada güçlerinden yararlanmak ve peynir, yağ, süt, et, deri, yün, gübre gibi ihtiyaçları karşılamak için yetiştirilmişlerdir.²² Kasımlar Köyü'nde ikamet eden hanelerin de genellikle bu amaçlarla hayvancılık yaptıkları tahmin edilebilir. Defter incelendiğinde 1844 senesi itibarıyla Kasımlar Köyü'ndeki hayvansal varlığın toplam 500 adet olduğu görülmektedir. Hanelerden 73 (%78,5)'ü en az bir hayvana sahiptir. Buna karşılık 20 adet (%21,5) hanenin herhangi bir hayvanı bulunmamaktadır. Hayvansal varlığın 180 (%36)'i büyükbaş, 248 (%49,6)'i küçükbaş ve 72 (%14,4)'si yük-binek

²¹ Nurgül Bozkurt, "1844-1845 Tarihli Temettüat Defterine Göre Kütahya Sancağı Dazkırı Kazası Evciler Köyü'nün Sosyal ve Ekonomik Yapısı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/19, (2011), s. 149.

²² Güran, "Osmanlı Tarım Ekonomisi", s. 121.

grubuna girmektedir. Hanelerden 65'i büyükbaş, 3'ü küçükbaş ve 64'ü yük-binek hayvanlarına sahiptir ve hane başına sırasıyla ortalama 2,76, 82,66 ve 1,12 olmak üzere toplam 86,54 baş hayvan düşmektedir.²³

Tablo 6. Kasımlar Köyü'nde Hane Reislerinin Sahip Oldukları Hayvan Çeşitleri

Hayvan Çeşidi	Hayvan Sayısı	Oranı (%)	Hayvan Sahibi Hane Sayısı	Hane Başına Düşen Hayvan (Baş)
Büyükbaş	180	36	65	2,76
Küçükbaş	248	49,6	3	82,66
Yük ve Binek	72	14,4	64	1,12
Toplam	500	100	132	86,54

Büyükbaş Hayvancılık

Defter incelendiğinde Kasımlar Köyü'ndeki hane reislerinin büyükbaş hayvan olarak inek, öküz, düğe (düve) ve dana besledikleri görülmektedir. 180 adet büyükbaş hayvandan 108 (%60)'i öküz, 31 (%17,22)'i sağmal inek, 14 (%7,78)'ü dana, 13 (%7,22)'ü yoz inek, 11 (%6,11)'i düğe (düve) ve 3 (%1,67)'ü yoz dügedir. Hanelerden 58'i öküz, 31'i sağmal inek, 14'ü dana, 13'ü yoz inek, 11'i düğe ve 3'ü yoz düğe sahibidir. Hane başına ortalama 1,86 öküz ve 1'er sağmal inek, dana, yoz inek, düğe ve yoz düğe olmak üzere toplam 6,86 baş hayvan düşmektedir.²⁴

Osmanlı Devleti'nde zirâatla uğraşanların çift sürmede modern araçlardan yeteri düzeyde yararlanma imkânı bulamadıkları ve bunun yerine başta öküz olmak üzere at ve katır kullandıkları bilinmektedir. Ancak öküzler eğimli ve dik topraklarda çift sürmek için verimlilikleri ve senelik beslenme giderlerinin at veya katırlara oranla az olması

²³ Kasımlar Köyü'nde hane reislerinin sahip oldukları hayvan çeşitleri için bkz. Tablo 6.

²⁴ Kasımlar Köyü'nde hane reislerinin sahip oldukları büyükbaş hayvan çeşitleri için bkz. Tablo 7.

nedeniyle daha fazla tercih edilmişlerdir.²⁵ Bu durum Kasımlar Köyü'nde büyükbaş hayvan olarak 108 adetle en fazla öküz beslenmesiyle de teyit edilmektedir. Ancak öküz sahibi hanelere ortalama 1,86 baş hayvan düşmektedir. Dolayısıyla bu hanelerden bazılarının çift sürme işinde yeterli miktarda öküze sahip olmadıklarını belirtmek mümkündür.

Tablo 7. Kasımlar Köyü'nde Hane Reislerinin Sahip Oldukları Büyükbaş Hayvan Çeşitleri

Hayvan Çeşidi	Hayvan Sayısı	Oranı (%)	Hayvan Sahibi Hane Sayısı	Hane Başına Düşen Hayvan (Baş)
Sağmal İnek	31	17,22	31	1
Yoz İnek	13	7,22	13	1
Öküz	108	60	58	1,86
Düğe	11	6,11	11	1
Yoz Düğe	3	1,67	3	1
Dana	14	7,78	14	1
Toplam	180	100	130	6,86

Küçükbaş Hayvancılık

Ziraî faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde doğrudan bir katkısı bulunmayan küçükbaş hayvanlar, daha çok hanelerin et, süt, yağ, deri ve yün ihtiyaçlarını karşılamaları için yetiştirilmişlerdir. Defterdeki verilere göre 1844 senesi itibarıyla Kasımlar Köyü'nde küçükbaş hayvan olarak sağmal koyun, yoz koyun, kuzu, sağmal keçi, oğlak ve yoz keçi beslendiği görülmektedir. Bunların 106 (%42,75)'sı sağmal keçi, 51 (%20,56)'i oğlak, 45 (%18,14)'i yoz keçi, 21 (%8,46)'i sağmal koyun, 15 (% 6,05)'i kuzu ve 10 (% 4,04)'ü yoz koyun olmak üzere toplam 248 baştır. Hanelerden 3'ü sağmal keçi, 2'si oğlak, 2'si yoz keçi, 3'ü sağmal koyun, 3'ü kuzu ve 1'i yoz koyuna sahiptir. Hanelere ortalama 35,3

²⁵ Güran, "Osmanlı Tarım Ekonomisi", s. 97.

sağmal keçi, 22,5 oğlak ile yoz keçi, 10 yoz koyun, 7 sağmal koyun ve 5 kuzu olmak üzere toplam 102,3 adet küçükbaş hayvan düşmektedir.²⁶

XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nde senede ortalama olarak bir koyundan 0,95 kg yün, bir tiftik keçisinden 1,9 kg tiftik ve bir kıl keçisinden de 0,375 kg kıl elde edilmekteydi. Defterlerde 1844 senesi itibarıyla Kasımlar Köyü'nde mevcut 151 keçi, kıl veya tiftik gibi tür ayırımı olmadan kaydedildiğinden üretime dair bir değerlendirmede bulunmak mümkün değildir. Bununla birlikte 31 adet sağmal ve yoz koyundan 29,45 kg kadar bir yün alındığı tahmin edilebilir. Bu durumda sağmal ve yoz koyun sahibi 4 adet hanenin her birine 7,36 kg yün düşmektedir. Hanelerin ürettikleri bu yünü yatak, minder yapmada; eğirip iplik haline getirdikten sonra kazak ve çorap örmede yahut tezgahlarında halı, kilim, heybe ve tahıl çuvalı dokumada kullandıkları belirtilebilir.²⁷

Tablo 8. Kasımlar Köyü'nde Hane Reislerinin Sahip Oldukları Küçükbaş Hayvan Çeşitleri

Hayvan Çeşidi	Hayvan Sayısı	Oranı (%)	Hayvan Sahibi Hane Sayısı	Hane Başına Düşen Hayvan (Baş)
Sağmal Koyun	21	8,46	3	7
Yoz Koyun	10	4,04	1	10
Kuzu	15	6,05	3	5
Sağmal Keçi	106	42,75	3	35,3
Yoz Keçi	45	18,14	2	22,5
Oğlak	51	20,56	2	25,5
Toplam	248	100	14	102,3

²⁶ Kasımlar Köyü'nde hane reislerinin sahip oldukları küçükbaş hayvanlar için bkz. Tablo 8.

²⁷ Bozkurt, *a.g.m.*, s. 150.

Süt ve Süt Ürünleri Üretimi

Sağılabilir büyük ve küçükbaş hayvanların ürettikleri en değerli ürünlerden birisi süttür. Süt ve ondan yapılan diğer ürünler protein, karbonhidrat, yağ, mineral ve vitamin açısından zengin içeriğe sahiptirler. Bu özelliklerinden dolayı süt ve süt ürünlerinin kırsal bölgelerde yoğun şekilde tüketildikleri ve ihtiyaçtan fazla olanlarının da pazarda satılarak hanelere ek gelir sağladıkları belirtilebilir. Büyükbaş hayvanlardan inek ve mandaların günlük sabah ve akşam iki defa olmak üzere on; küçükbaş hayvanlardan koyun beş ve keçi altı ay boyunca sağılmaktaydı. XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde bölgesine ve hayvanın cinsine göre farklılıklar bulunmakla birlikte senede inek 192-770 L ve koyun 35-72 L civarında süt vermekteydi.²⁸

Bu verilerin ortalamaları kullanılarak hesaplama yapıldığında sağılabilir 158 adet büyük ve küçükbaş hayvan bulunan Kasımlar Köyü'nde 1844 senesinde 21.705,5 L civarında süt üretimi gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bunun 14.911 L'si ineklerden, 5.671 L'si keçilerden ve 1.123,5 L'si de koyunlardan elde edilmiştir. Hane başına senelik ineklerden 160,33 L, keçilerden 60,97 L ve koyunlardan 12,08 L olmak üzere toplam 233,38 L süt düşmektedir. Hanelere günlük ise 0,63 L süt düşmektedir; bunun 0,44 L'sini inekler, 0,16 L'sini keçiler ve 0,033 L'sini de koyunlar sağlamışlardır. Büyük ve küçükbaş sağılabilir hayvan sahibi haneler içerisinde bir değerlendirme yapıldığında ise senelik ve günlük düşen süt miktarları değişmektedir. Bu durumda hane başına senelik 403 L'si ineklerden, 153,27 L'si keçilerden, 30,36 L'si koyunlardan olmak üzere toplam 586,63 L süt düşmektedir. Hanelere günlük düşen süt miktarı 15,85 L'dir; bunun 10,89 L'sini inekler, 4,14 L'sini keçiler ve 0,82 L'sini de koyunlar sağlamışlardır.²⁹

Diğer taraftan, üretilen süttten bir kısmının yağ, peynir, yoğurt gibi ürünlerin yapımında değerlendirildiği muhakkaktır. Kasımlar Köyü'ndeki hanelerin senelik üretilen süttten ne kadarını bu tür ürünlerin yapımında kullandıklarını kesin rakamlarla ifade etmek güçtür. Ancak ortalama 1 kg yağın 20 L ve 1 kg peynirin de 5,5 L süttten elde edileceği

²⁸ Güran, "Osmanlı Tarım Ekonomisi", s. 126.

²⁹ Kasımlar Köyü'nde hane reislerinin süt üretimi için bkz. Tablo 9.

düşünüldüğünde³⁰ 1844 senesinde üretilen toplam 21.705,5 L sütle 1.085,2 kg yağ veya 3.946,4 kg peynir yapılabileceğini belirtmek mümkündür.

Tablo 9. Kasımlar Köyü'nde Hane Reislerinin Süt Üretimi

Hayvan Çeşidi	Hayvan Sayısı	Senelik Süt Üretimi (L)	Senelik Hane Başına Düşen Süt (L)	Günlük Hane Başına Düşen Süt (L)
Sağmal İnek	31	14.911	160,33	0,44
Sağmal Koyun	106	1.123,5	12,08	0,033
Sağmal Keçi	21	5.671	60,97	0,16
Toplam	158	21.705,5	233,38	0,63

Yük ve Binek Hayvanları

Kasımlar Köyü'ndeki hane reislerinin merkep (eşek), katır ve beygir (at) gibi yük-binek grubuna dâhil hayvanlar da yetiştirdikleri görülmektedir. Defter incelendiğinde 1844 senesi itibarıyla 38 (%52,78)'i merkep, 24 (%33,33)'ü katır ve 10 (%13,89)'u beygir olmak üzere toplam 72 baş yük-binek hayvanı bulunmaktadır. Hanelerden 37'si merkep, 23'ü katır ve 10'u katır sahibidir. Hanelere ortalama 1,02 merkep, 1,04 katır ve 1 beygir olmak üzere toplam 3,06 baş yük ve binek hayvanı düşmektedir.³¹

³⁰ Güran, "Osmanlı Tarım Ekonomisi", s. 126.

³¹ Kasımlar Köyü'nde hane reislerinin sahip oldukları yük ve binek hayvanları hakkında bkz. Tablo 10.

Tablo 10. Kasımlar Köyü'nde Hane Reislerinin Sahip Oldukları Yük ve Binek Hayvanı Çeşitleri

Hayvan Çeşidi	Hayvan Sayısı	Oranı (%)	Hayvan Sahibi Hane Sayısı	Hane Başına Düşen Hayvan (Baş)
Merkep	38	52,78	37	1,02
Katır	24	33,33	23	1,04
Beygir	10	13,89	10	1
Toplam	72	100	70	3,06

4- Gelirler ve Vergilendirme

Temettuât Defterlerinde tahriri yapılan yerleşim yerinde ikamet eden vergi mükellefi hane reislerinin gelir kalemleri, miktarları ve senelik toplamaları kaydedilmiştir. Bu kayıt usulünün Kasımlar Köyü'ne ait defterde de herhangi bir değişiklik olmadan sürdürüldüğü görülmektedir. Defter incelendiğinde Kasımlar Köyü'ndeki hane reislerinin gelirlerini tarım, hayvancılık ve diğer işlerden elde ettikleri anlaşılmaktadır. Bunlardan tarım, ekili tarlalar, harir bahçeleri, üzüm bağlarını; hayvancılık, sağmal inek, koyun, keçi ile yoz koyun ve keçiyi; diğer grubu ise değirmenlerden elde edilen gelirleri kapsamaktadır. Değirmenler 1/1 ile 89/1 numaralı hanelerde ikamet eden Hacı oğlu Hacı Hasan bin Hacı Abdullah ve Hasancık oğlu Halil bin Hacı Abdullah aittir; her birinin senelik kazançları 1.500'er kuruştur. Ayrıca, 60/1 numaralı hanede ikamet eden Nebi oğlu Mustafa bin Emin'in senelik geliri defterde herhangi bir ayırım yapılmadan 200 kuruş olarak kaydedildiğinden diğer grubu içerisinde değerlendirilmiştir. 1844 senesi itibarıyla Kasımlar Köyü'ndeki hane reisleri 63.652,25'i tarım, 1.124'ü hayvancılık ve 3.200'ü diğer grubundan olmak üzere toplam 67.976,25 kuruş kazanç sağlamışlardır. Bunların oransal dağılımı da %93,639 tarım, %1,654 hayvancılık ve %4,707 diğer gelirler şeklindedir. Hane başına

684,43'ü tarım, 12,08'i hayvancılık ve 34,40'ı diğer gelirlerden olmak üzere toplam 730,91 kuruş düşmektedir.³²

Tablo 11. Kasımlar Köyü'nde Hane Reislerinin Gelirlerinin Dağılımı

Gelir Grubu	Miktarı (Kuruş)	Oranı (%)	Hane Başına Düşen Gelir Miktarı (Kuruş)
Tarım	63.652,25	93,639	684,43
Hayvancılık	1.124	1,654	12,08
Diğer Gelirler	3.200	4,707	34,40
Toplam	67.976,25	100	730,91

Kasımlar Köyü'ndeki hane reislerinin izah edilen bu kazançları karşılığında devlete iki kalem altında vergi vermeleri gerekmektedir. Bunlardan biri üretilen ziraî ürünlerden 1/10 oranında alınan öşür, diğeri ise 1840'tan itibaren daha evvelki örfî vergilerin yerine tek tip olarak ikame edilmesi kararlaştırılan ve mükelleflerin senelik gelirleri üzerinden hesaplanarak toplanan temettü veya *vergi-yi mahsusaydı*. Defterdeki veriler incelendiğinde 1844 senesinde Kasımlar Köyü'ndeki hane reisleri 6.436,75'i öşür ve 14.839'u *vergi-yi mahsusa*³³ olmak üzere devlete toplam 21.275,75 kuruş vergi ödemişlerdir. Bu vergi miktarı hane reislerinin 1844 senesinde elde ettikleri 67.976,25 kuruşluk toplam kazancın oransal olarak %31,3'üne karşılık gelmektedir. Hane reislerinin devlete ödedikleri öşrü, ekili tarım arazilerinde üretilen ürünlerden, meyveden, ipek böcekçiliğinden ve hayvanlardan alınanlar olmak üzere

³² Kasımlar Köyü'nde hane reislerinin 1844 senesinde elde ettikleri gelirlerin dağılımı için bkz. Tablo 11. Bu dönemde Bilecik Kazası'ndaki köylerde ise hanelerin toplam gelirleri içerisinde tarımın %91,42 ve hayvancılığın %1,52'lik bir orana sahip olduğu görülmektedir (Öztürk, *a.g.e.*, s. 111).

³³ Defterin son sayfasında kaydedilen *vergi-yi mahsusanın* toplam miktarı 14.819 kuruştur. Ancak defterin içerisindeki her bir hanenin ödediği *vergi-yi mahsusalar* toplandığında 14.839 çıkmaktadır. Dolayısıyla defterin son sayfasında ve içlerinde kaydedilen *vergi-yi mahsusaların* genel toplamları arasında 20 kuruşluk bir fark çıkmaktadır. Çalışmada, defterin içerisindeki her bir hanenin ödediği *vergi-yi mahsusaların* toplanmasıyla elde edilen 14.839 kuruş kullanılmıştır.

birçok alt kaleme ayırmak mümkündür. Devletin 1844 senesinde topladığı 6.436,75 kuruş öşürün bu alt kalemlere dağılımı ise ekili tarım arazilerinde üretilen ürünlerden 3.740 (%58,103), meyveden 451,5 (%7,015), ipek böcekçiliğinden 2.190,5 (%34,031) ve hayvanlardan 54,75 (%0,851) şeklindedir. Hane başına ekili tarım arazilerinde üretilen ürünlerden 40,193, meyveden 4,85, ipek böcekçiliğinden 23,55 ve hayvanlardan 0,58 olmak üzere toplam 69,173 kuruş öşür düşmektedir.³⁴

Tablo 12. Kasımlar Köyü'nde Hane Reislerinin Verdikleri Öşür Vergisinin Dağılımı

Vergi Türü	Vergi Miktarı (Kuruş)	Vergiye Ödeyen Hane Sayısı	Oranı (%)	Hane Başına Düşen Ortalama Vergi Miktarı
Ekili (Tarla) Tarım Öşrü				
Buğday	3.090	77	48	33,22
Arpa	584	46	9,08	6,27
Burçak	4	2	0,062	0,043
Hububat Öşrü Toplamı	3.678		57,142	39,533
Pamuk	62	12	0,961	0,66
Ekili (Tarla) Tarım Öşrü Toplamı	3.740		58,103	40,193
Meyve Öşrü				

³⁴ Kasımlar Köyü'ndeki hane reislerinin 1844 senesinde devlete ödedikleri öşür vergisinin dağılımı hakkında bkz. Tablo 12. Bu dönemde Hüdavendigâr Eyâleti dâhilindeki Bilecik Kazası'na bağlı köylerde hane reisleri ortalama 184,67'si vergi-yi mahsusa ve 145,79'u öşür olmak üzere toplam 330,46 kuruş vergi ödemişlerdir (Öztürk, *a.g.e.*, s. 191, 195). Kasımlar Köyü'ndeki hane reislerinin vergi yükü toplamı ise 228,723 kuruştur.

Üzüm	451,5	84	7,015	4,85
Meyve Öşrü Toplamı	451,5		7,015	4,85
Harir Öşrü	2.190,5	88	34,031	23,55
Hayvan Öşrü				
Adet-i Ağnam	54,75	3	0,851	0,58
Hayvan Öşrü Toplamı	54,75		0,851	0,58
Toplam Öşür Miktarı	6.436,75		100	69,173

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin 1844-1845'teki idarî taksimatına göre Kasımlar Köyü, Hüdavendigâr Eyâleti dâhilindeki Gölpazarı Kazası'na bağlı bir yerleşim yeri idi. Köyde takribî 465 kişi ikamet etmekteydi ve bu nüfusun içerisinde herhangi bir gayrimüslim bulunmamaktaydı. Vergi mükellefi hanelerin geçimleri ise genel olarak tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı. 1844 senesinde hane reisleri 63.652,25'i tarım, 1.124'ü hayvancılık ve 3.200'ü diğer grubundan olmak üzere toplam 67.976,25 kuruş kazanç sağlamışlardı. Bu kazançtan hanelerin her birine ortalama 730,91 kuruş düşmüştü.

Kasımlar Köyü'nde, zirâî üretim yapmaya elverişli toplam 1.249,35 dönüm arazi yer almaktaydı. 1844 senesi itibarıyla bu 1.249,35 dönüm arazinin 934 (%74,76)'üne hububat ve pamuk ekimi yapılmış, 28 (%2,24)'i nadas bırakılmış, 167,225 (%13,4)'i harir bahçesi ve 120,125 (%9,6)'i bağ olarak değerlendirilmişti. Hububat ekimi yapılmış 917 dönüm arazide 2.270 (58.239,12 kg)'i buğday, 730 (16.242,5 kg)'u arpa ve 5 (128,28 kg)'i burçak olmak üzere toplam 3.005 kile (74.609,9 kg) tahıl üretimi gerçekleştirilmişti. Hane başına 10,04'ü hububat ve pamuk ekimi yapılmış, 0,3'ü nadasa bırakılmış, 1,79'u harir bahçesi ve 1,29'u bağ olmak üzere toplam 13,42 dönüm arazi düşmekteydi. Hanelerden 91'i dört arazi türünden dönümleri değişmekle birlikte en az birine sahipti. Buna karşılık iki adet hanenin zirâat yapabilecekleri herhangi bir arazisi bulunmamaktaydı.

1844'te Kasımlar Köyü'nde hayvansal varlık ise toplam 500 adetti ve hanelerden 73 (%78,5)'ü en az bir hayvana sahipti. Bununla birlikte 20 adet (%21,5) hanenin herhangi bir hayvanı bulunmamaktaydı. Hayvansal varlığın 180 (%36)'i büyükbaş, 248 (%49,6)'i küçükbaş ve 72 (%14,4)'si yük-binek grubuna girmektedir. Hanelerden 65'i büyükbaş, 3'ü küçükbaş ve 64'ü yük-binek hayvanlarına sahipti ve hane başına sırasıyla ortalama 2,76, 82,66 ve 1,12 olmak üzere toplam 86,54 baş hayvan düşmekteydi. Sağılan 158 adet büyük ve küçükbaş hayvandan toplam 21.705,5 L civarında süt üretilmişti. Bunun 14.911 L'si ineklerden, 5.671 L'si keçilerden ve 1.123,5 L'si de koyunlardan elde edilmişti. Hane başına senelik ineklerden 160,33 L, keçilerden 60,97 L ve koyunlardan 12,08 L olmak üzere toplam 233,38 L süt düşmekteydi.

Kasımlar Köyü'ndeki haneler kazançları karşılığında devlete öşür ve *vergi-yi mahsusa* adlarında iki tür vergi ödemişlerdi. Devlet hanelerden 1844'te toplam 21.275,75 kuruş vergi toplamıştı; bu meblağın da 6.436,75'i öşür ve 14.838'u *vergi-yi mahsusaydı*. Bu vergi miktarı hane reislerinin 67.976,25 kuruşluk toplam kazançlarının oransal olarak %31,3'üne tekabül etmekteydi. Hane başına ise 69,173'ü öşür ve 159,55'ü *vergi-yi mahsusa* olmak üzere toplam 228,723 kuruş vergi düşmüştü.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**

- Maliye Varidat Muhasebesi Temettuat Defterleri (*ML. VRD. TMT. d.*), nr. 8044.

Tezler

GÖKÇE, İsmail, *1844-45 Yılı Temettuat Sayımlarına Göre Söğüt ve Kırsalının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2017.

TURĞUT, Vedat, *Bilecik Bölgesi Örneğinde 16. Yüzyılda Vakıflar ve Şehirleşme*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011.

Sözlük, Kitap ve Makaleler

ADIYEKE, Nuri, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11, Ankara 2000, s. 769-825.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953, s. 1-25.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Haz. Yusuf İhsan Genç vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.

BOZKURT, Nurgül, "1844-1845 Tarihli Temettuat Defterine Göre Kütahya Sancağı Dazkırı Kazası Evciler Köyü'nün Sosyal ve Ekonomik Yapısı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/19, (2011), s. 138-156.

EMECEN, Feridun, "Hudâvendigâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, s. 285-286.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Hâne Deyimi Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32, İstanbul 1979, s. 331-348.

GÜRAN, Tevfik, "Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840-1910", *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

GÜRAN, Tevfik, "19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İnalçık-Şevket Pamuk, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s. 73-94.

HINZ, Walther, "İslâm'da Ölçü Sistemleri", *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, Çev. Acar Sevim, 5, İstanbul 1989, s. 1-82.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 44-45.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Bellekten*, LIX/238, Ankara 1999, s.395-412.

ÖZTÜRK, Said, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996.

ÖZTÜRK, Said, "Temettuat Tahrirleri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4-5, İstanbul 2000, s.537-591.

PAKALIN, M. Zeki, "Temettü' Vergisi", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 453-455.

SAYIN, Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları, II, Ankara 1999.